

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

Yayın No: 002

IV. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

“XIII-XVI. Yüzyıllarda Ahilik”

THE IV. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF AKHISM

27-29 Eylül / September 2018

KIRŞEHİR

BİLDİRİLER
II. CİLT

Kırşehir, 2019

IV. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

XIII-XVI. Yüzyıllarda Ahilik
27-29 Eylül 2018, KIRŞEHİR
-BİLDİRİLER-

Editörler:

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN - Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Öğr. Gör. Fatih ÇİL

Haberleşme Adresi:

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörlüğü
Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği
web: <https://basin.ahievran.edu.tr>
e-mail: basin@ahievran.edu.tr

Kapak Tasarım:

Emine ÇAKIR

Baskı:

NEYİR MATBAACILIK
Matbaacılar Sitesi 1341. cd. No: 62 İvedik - Ankara
Tel: 0312 395 53 00

© Bu kitabın bütün hakları Kırşehir Ahi Evran Üniversitesine ait olup elektronik/dijital ortam dâhil, herhangi bir şekilde çoğaltılması, yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

**TÜRK DİNİ TARİHİNDE
FÜTÜVVETNAMELERİN YERİ VE
ÖNEMİ**

**THE POSITION AND IMPORTANCE OF TURKISH
RELIGIOUS HISTORY**

Prof. Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
mehmetsarikaya@sdu.edu.tr

Özet

Fütüvvet kavramı Mısır'dan Anadolu'ya kadar yayılarak zamanla esnaf teşekkülünün âdâb ve erkânına dair bir ahlak öğretilisine dönüşmüştür. Bu ahlak öğretisi dini-tasavvufi edebiyatımızda Fütüvvetname olarak adlandırılır. Fütüvvetnameler, Ahiliğin adâb, töre ve erkânını didaktik bir metotla açıklayan, teşkilât mensuplarının el kitapları olarak XIII-XVI. yüzyıl Anadolu'sunun dinî ve kültürel tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden birincil kaynaklardandır.

Ahilik mensuplarının farklı tarikatlara girebilmesi, tarihi süreçte Bektaşî, Kübrevî, Rifâî, Kadirî vb. tarikat geleneğinde de Fütüvvetnamelerin yazılmasına yol açmıştır. Bu itibarla Fütüvvetnameler Türk dini tarihi bakımından önemli veriler içermektedir. Bu verilerin yukarıdaki tarikatlar bağlamında oluşturduğu hâkimiyet sahası/hinterlandı Türk Müslümanlığının inanç motifleriyle bezenmiştir. Öte yandan bu motiflerin Safevî Şîliği tesirindeki değişimiyle ilgili önemli ipuçlarını da yine bu eserlerdeki değişimi takip ederek tespit etme imkânımız vardır.

Bildiride Fütüvvetnamelerin, hem farklı tarikatlar tarafından benimsenen ortak inanç motifleri hem de Safevî Şîliğinin Anadolu'daki tesirleri bakımından yeri ve önemi tartışılacaktır. Bu yapılırken belli başlı neşredilen ve yazma halinde bulunan Fütüvvetname nüshaları kaynak olarak kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, Fütüvvet, Dini Tarih, Fütüvvetname.

Abstract

Futuwwa concept, overtime, was transformed a moral doctrine of organisation of the tradesman about their the etiquette (adab) and rituals (arkan) by spreading from Egypt to Anatolia This moral doctrine is called futuwatnama in our religious-mystical literature. Futuwatnames are first hand books, explaining the etiquette and rituals of Akhism with a didactic method and consisting important knowledge about the religious and cultural history of Anatolia between 13th and 16th centuries.

The entrance of members of Akhism into different orders, led to the writing of Futuwatnamas in the tradition of the order like Bektâshî, Kubrawî, Rifâ'î, Kâdirî and so on. Therefore, Futuwatnamas contain important data in terms of Turkish religious history. The hitherland that these data consisted in the context of the above-mentioned orders, embodied in the motives of Turkish Muslims. On the other hand, we have the opportunity to determine important clues about the change of these motifs under the influence of Safavid Shiite by following the changes in these works.

In this paper, we will discuss the common belief motifs adopted by different order in terms of the influence and position of Safavid Shi'ism in Anatolia. While doing this, we will use, Futuwwatnamas which are published and manuscript, as a source.

Keywords: Akhis, Futuwwa, Religious History, Futuwwatnama.

GİRİŞ

Fütüvvetname adından da anlaşılacağı gibi fütüvvete dair hususların ele alınıp açıklandığı klasik tasavvufi risalelerdir. Fütüvvet, tasavvuf geleneği içinde yiğitlik, mertlik, diğerkâmlık, îsar, iyi huyluluk gibi vasıfları ifade eden bir kavram olarak kullanılır. Fütüvvet sahibi gençler bir araya gelerek Araplar arasında *fityân*, *ayyâr*, *şuttâr*, Farisiler arasında *civanmerdân* Türkler arasında ise *ahi* gruplarını oluşturmuşlardır. Halife en-Nasır li-dinillah (575-622/1179-1225)'ın girişimleriyle yarı resmî bir hüviyet kazanan fütüvvet teşkilatı Türkiye'de Ahi Evran önderliğinde Ahilikle bütünleşmiştir.

İlk Fütüvvetnâme, Horasanlı sûfi Sülemî (412/1021) tarafından kaleme alınmıştır.¹ Özellikle en-Nasır'ın teşkilatı kontrol etmesinden sonra onun elçisi olarak Anadolu'yu ziyaret eden Ş. Sühreverdî'nin (öl.632/1234) Fütüvvetnameleriyle² birlikte benzer eserlerin yazımının giderek arttığı söylenebilir. Başlangıçta medrese geleneği ve resmi dil kullanımına bağlı olarak Arapça ve Farsça kaleme alınan Fütüvvetnameler, Anadolu'da Burgâzî (XIII. yy) ile birlikte Türkçe yazılmıştır.³ Türkçe yazılan Fütüvvetnamelerin en meşhurları Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin (XV. yy. son çeyreği) Fütüvvetname'si Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin el-Hüseyin er-Razavî'nin (öl.931/1514'den sonra?) "*Miftâhu'd-Dekâik fi Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*"⁴ adlı eseridir. Takip eden süreçte Bektaşî, Rifai, Kadiri, Mevlevî nisbeli müellif veya müstensihlerin Fütüvvetname yazmaları bu eserlerin sadece Ahi teşkilatına ait değil geniş bir tasavvuf çevresine hitap ettiğini göstermektedir.

Yakın dönemde M.F. Köprülü, Fütüvvetnamelerin önemi işaret eden ilk araştırmacılar dandır.⁵ Ancak Köprülü'nün siyasi hayata atılması muhtemelen bu konuda özgün çalışmalar yapmasına fırsat vermez. Konu hakkında özgün çalışmalar ortaya koyan araştı-

¹ Ebû Abdî'r-Rahman Muhammed b. el-Huseyn es-Sülemî. *Kitâbu'l-Fütüvve, Tasavvufta Fütüvvet.* çev. ve nşr., Süleyman Ateş, Ankara: 1977.

² Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer es-Sühreverdî. *Fütüvvetname*, Süleymaniye Ktb., Ayasofya 2049, v.154a-158b ve 159a-181b'de yer alır. Her iki Fütüvvetname de farklı nüshaları görülerek Murtaza Sarraf tarafından neşredilmiştir, bk., *Resâyl-i Civanmerdân*. mukaddime, H. Corbin (Fransızca), Tahran, 1973, 89-102 ve 103-166.

³ Abdülbaki Gölpınarlı, "Burgâzî ve Fütüvvetnamesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 1953-1954.

⁴ Eserin adını müellif kendisi haber verir, bk., Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 4a.

⁵ M.Fuad Köprülü. "Anadolu Selçukluların Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, 7/27, 1943, 445-446.

macımız ise Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Onun, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" makalesi önemini hâlâ korumaktadır.⁶ Gölpınarlı bu makalesini iki Fütüvvetname neşriyle taçlandırmıştır. Neşet Çağatay'ın *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* çalışması ve konuyla ilgili makaleleri dikkat çekicidir.⁷ Çağatay, Fütüvvetname metinlerinden faydalanmakla birlikte münhasıran bir Fütüvvetname neşrine yönelmemiştir. Bu araştırmacıları takip eden süreçte ise Fütüvvetnamelere üzerinde inceleme yapan veya metin neşreden çalışmalar yapılmıştır. YOK'un tez tarama web sayfasında "Ahilik" terimiyle 30'un üzerinde "fütüvvet" terimiyle de 3'ü doktora 13'ü yüksek lisans 16 tez yapıldığı tespit edilmiştir. Bu tezlerden sekizi doğrudan Fütüvvetname neşrine yönelik çalışmalardır. Ancak bunların Razavi Fütüvvetnamesi merkezli yapılan tek nüsha üzerinden yapılan neşir çalışmalarıdır. Son olarak kütüphanelerde bulunan konuyla ilgili metinleri tespit bağlamında yayınlanan bir makalede yazarı belli olan mükerrerleri ile birlikte 62, yazarı belli olmayan 72, Fütüvvetname nüshasının tespiti,⁸ bu alanda yapılması gereken çok şeyin olduğunu göstermektedir.

Bu bildiriye fütüvvet kavramı, Fütüvvetnamelerin Türk coğrafyasındaki farklı tasavvuf zümreleri arasındaki serencamı ve bu bağlamda Türk dini tarihi bakımından önemi irdelenecektir. Daha sonra konuyla ilgili bazı Fütüvvetnameler hakkında bilgi verilecektir.

Fütüvvet Kavramı

Sözlükte; gençlik, delikanlılık, mertlik, yiğitlik, cömertlik, fedakârlık, mürüvvet, yardımseverlik gibi anlamları olan *feta* kelimesinden türetilen *fütüvvet*, tasavvuf istilâhında yiğitlik, mertlik, diğergâmlık, îsar, mürüvvet, iyi huyluluk gibi vasıfları kapsayan geniş bir anlam kümesine sahiptir. Nitekim kavramı IX. yüzyıldan itibaren süfi çevrelerde *tasavvuf* terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanır. Sülemî (412/1021), *Kitâbu'l-fütüvve*'sinde 212 pasajda fütüvetin farklı tanımlarını yapar. Sülemî'nin bu tanımlarından birisi şöyledir: "*Bil ki fütüvvet, (Allah'ın) emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, zahiren ve batınen, gizli ve açık ahlakın en güzeline sarılmadır. Her hal ve her vakit senden bir çeşit fütüvvet ister. Fütüvvetsiz hiçbir hal yoktur... (Kitabu'l-Fütüvve, s. 24, met. 12-13).*"

Bu geniş anlam, zamanla farklı coğrafyalarda yerel kültürle kaynaşarak yeni kavramlarla karşılaşmaya başlar. Bun kavramlardan belki de en önemlisi *melâmet* kavramıdır. Melâmet, Horasan'da özellikle esnaf zümresini teşkil eden mevali zümresi içinde *zühd* odaklı benimsenen bir anlayıştır. (Harmancı 2011:120) Çok sonra Anadolu'da aynı adlı bir tarikat geleneğine dönüşecektir. Fütüvvet sahibi kişi cömertçe ve yiğitçe davranışlarda bulunur, fakat bu davranışlarından ötürü çevresinden takdir görmek ve bu yolla mal, şan ve şerefe sahip olmaktan sakınır. Dünyaya mihnet etmez ve haksızlıklara karşı

⁶ Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, Nu:1-4, 1949-1950.

⁷ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989; "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *AÜİFD*, c.I, Nu: 1-3, 1953.

⁸ M. Esat Harmancı-Kenan Göçer. Sosyal ve Ekonomik Açından Fütüvvet İle İlgili Yazma Eserler Bibliyografyası, *International Journal Islamic Economic and Finance Studies*, 2/2, 2016, 71-106.

çıkâr ve yeri geldiğinde direnir. Melâminin yiğitliği, manevi konulardaki bir duruşu temsil eder, Allah ile kul arasındaki sırların açıklanmamasını içerir. Sülemî'nin fütüvvetle birlikte melâmete dair de bir risale yazması dikkat çekicidir. Bu anlayış etrafından oluşan gruplar, çoğu kere resmi otoriteye muhalif bir tavra sahip oldukları için zamanla *rind*, *ayyâr*, *şuttâr* gibi adlarla anılacaktır.

Rind, *ayyâr*, *şuttâr* kavramlar eş anlamlı olarak çoğu kere birlikte kullanılır. Çok gezip dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılgan kimse, ailesine problem çıkaran ve onları terk eden, doğru yoldan çıkan, haylaz, ahlaksız, kurnaz, zeki anlamlarındaki bu terimler, başlangıçta çoğunluğunu şehirlerdeki işsiz güçsüz kimselerin, ayak takımının, topraksız köylülerle ordudan ayrılmış askerlerin oluşturduğu grupları ifade etmek üzere Abbasiler döneminde IX. yüzyıldan itibaren Irak'da ortaya çıkan grupları ifade ederler. Ayyârlar güçlü iktidarlar zamanında geri plana çekilip âdeta ortadan kayboldukları hâlde, yönetimin zayıfladığı dönemlerde sorumsuzca hareketleriyle ülkeleri için her zaman problem teşkil etmişlerdir.⁹ Bağımsız gruplar hâlindeki bu zümreler bazen de bürokratlar tarafından siyasi menfaatler için kullanılmışlardır. İslâm tarihi bunun örnekleriyle doludur. Dönemin kroniklerinde söz konusu zümreler hakkında verilen bilgilerden, fityânın her zaman için belirtilen fazilet kavramlarına göre yaşayan gençler olmadıkları, hatta bir kısmının eğlenceli bir hayata pek de ilgisiz kalmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Keykâvus'un *Kâbusname*'sindeki fütüvvet babında anlattığı, gereksiz söz söylememek ve sabretmek şeklinde potansiyel olarak her insanda mevcut fütüvvet anlayışının farklı şekilde tezahür ettiği, sadece ayyârlara mahsus olmadığı, sipahilerin, pazarcıların, sufilere, dervişlerin, âlimlerin vd. zümrelerin de fütüvvet anlayışına sahip oldukları izah edilerek her grubun fütüvvet anlayışının kendilerine göre farklılık gösterdiği belirtilmiştir.¹⁰ Nitekim bu kitleler özellikle Horasan'da Melami gelenek içinde sufilige doğru evrilmişler ve tasavvufi bir fütüvvet anlayışına yönelmişlerdir. Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde, ayyârlığın ve şâtırlığın fütüvveciliğinin dereceleri olarak gösterilmesi¹¹ bu süreci ifade etmektedir.

Öte yandan farklı bölgelerdeki benzer grupların sosyal faaliyetlerinde aynı tezahürler görülmez. IX-X. yüzyıllarda Maverâunnehr bölgesinde fütüvvet ehliyle benzer hususiyetleri taşıyan "gaziler" adını taşıyan bir teşkilât vardır. Ribatlarda yaşayan bu zümre gündüzleri cihadla geceleri ilim ve zikir ile uğraşıyordu. Bunların reisleri için dönemin tarihçilerinden Beyhakî, *Sipâhsâlâr-ı Gâziyân*, 'Utbi Re'îsü'l-Fityân, Gerdîzî *Ayyârların Baş* diye tanımlamıştır. Türkler arasından görülen bu gazi geleneği Anadolu'da *Gaziyan-ı Rum* olarak ahi teşkilatının tabii üyeleri sayılırlar.¹² Şam fütüvvet ehlinin Sünnî inanç etrafında organize olarak bölgedeki Şîî-Bâtınî propogandaya karşı mücadele ettikleri XII. yüzyıl seyyahı İbn Cübeyr tarafından nakledilir.¹³

⁹ Özcan, Abdülkadir, "Ayyâr" md., *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, IV, 296.

¹⁰ Keykavus, Unsû'l-Maâli, *Kâbusname*, çev., Mercimek Ahmed, nşr, O.Ş., Gökay, İstanbul, 1944, s.393 vd.

¹¹ Kuşeyrî, Abdulkerim b. Hevazin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 176-180. Ayrıca krş. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 9.

¹² Köprülü, M.F., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 85.

¹³ İbn Cübeyr, *Rihle*, ed. W. Wright, 2.baskı, London, 1907, 280.

Ahilik ve Fütüvvetnameler

Halife en-Nâsır li-dinillah (575-622/1179-1225), Bağdat fütüvvet ehlini kontrol altına almak ve hilafetin siyasî otorite bakımından güçlenmesini teminde faydalanmak gayesiyle bu teşkilâta intisap etmiş (583/1187), sonra teşkilâtın liderliğine ulaşarak (604/1207) ideallerini tahakkuk ettirmek için faaliyete girişmiştir.¹⁴ Bu istikamette mevcut İslâm devletlerine elçiler, fütüvvet buyrultuları¹⁵ ve fütüvvet libasları gönderen halife en-Nâsır, kendi izni olmadan fütüvvetle ilgili icraatların yapılmasını da men etmiştir. Bu faaliyetler arasında bunduk atma, kemenkeşlik, güreş gibi sportif faaliyetler¹⁶ de yer alır ki sonraki dönemde Anadolu'da yazılan Fütüvvetnamelerde bu nevi faaliyetlerden açıkça bahis yoktur.

Halife en-Nasır li-dinillah yarı resmî bir hüviyet kazanan fütüvvet teşkilatını bütün Müslüman ülkelere yayma gayretiyle elçiler gönderir. Bu faaliyette önemli bir görev üstlenen Şihabuddin es-Sühreverdi yazdığı Fütüvvetnamelerle birlikte Anadolu'ya bir heyetle birlikte elçi olarak gelip teşkilatın buralarda yapılmasına katkı sağlar. Onunla birlikte gelenler arasında Mecdüddin İshâkî, Evhâdüddin Kirmânî ve onun öğrencisi Ahi Evran lakabıyla meşhur olan Nasıruddin Mahmud yer almıştır. Fütüvvet teşkilatı, Kayseri, Konya, Denizli ve Kırşehir'de faaliyet gösteren Ahi Evran önderliğinde Ahilikle bütünleşmiştir.

XIII. yüzyıl Türkiye'sinde halkın büyük çoğunluğunu kucaklayan Ahiliğin kendisine özgü yapısı müntesiplerine farklı tarikatlarda mürit olma imkânı vermiştir. Bu durum, fütüvvet geleneğinin tasavvufa ilişkisiyle de örtüşerek çeşitli tarikat çevrelerinin kendilerine özgü Fütüvvetnameler kaleme almalarına yol açmıştır. Bu cümleden olarak öncelikle, Horasan'da fütüvvet geleneğiyle birlikte değerlendirilen Melâmetî tavrın XV. yüzyıldan itibaren tarikat formuna dönüşme süreci, Türkistan-Horasan kökenli Kübrevî geleneğinin Anadolu'ya yansımaları, Irak kökenli Kadîrî ve Rifâî tarikat geleneğinin esnaf zümreleri arasındaki müntesipleri, Bektâşîlik ve çeşitli Alevî zümreler Ahilikle aynı kültür çevrelerine mensuptur. Bu sosyal ve kültürel çevrelerdeki etkileşimi ve değişimi somut olarak Fütüvvetname metinleri üzerinden takip etmekteyiz. Bu cümleden olarak Kübrevî geleneğinin XIV. yüzyıl temsilcileri olan Alaüddin Semnânî (736/1335), Abdurrezzak Kaşânî (736/1335), Seyid Ali Hemedânî (796/1385)'ye nispet edilen metinleri göz ardı etmemek gerekir.¹⁷ Bu metinlerde tevvellâ temelli Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisinin izlerini takip etmek mümkündür. Aynı dönemde Kübrevî gelenekle ilişkisi olan İbrahim Zahid Gîlânî

¹⁴ Kahle, Paul, "Ein Futuwwa Erlass des Kalifen en-Nâsır aus dem Jahre 604 (1207)", *Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim*, Berlin, 1933, 52-54; Cahen, Claude, "Note sur le Debut de la Futuwwa d'an-Nasır", *Oriens*, c.VI, Nu:1,1953, 18-23; aynı mlf., *l'İslâm des Origines au Debut de l'Empire Ottoman*, Bordas, 1970, 218; Kayaoğlu, İsmet, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvet Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXV, 1981, 221-229.

¹⁵ Bir buyrultu örneği için bk., Kahle, P., agm., 54-55; Kayaoğlu, İ., agm., 224-226.

¹⁶ Bk., Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyet Tarihi*, çev., Z.Megamiz, İstanbul, 1978, c. V, 318-319.

¹⁷ Marijan Molé, "Les Kubrawiya Entre Sunnisme et Shiisme aux Huitième et Neuvième Siècles de L'Hégire", *Revue des Etudes Islamiques*, XXIX, (1961), 61-142.

(705/1305-6)'nin şahsında Ahi Yusuf Halvetî (708/1308-9), Şeyh Safiyyüddin Erdebilî (735/1334), Pir Ömer Halvetî (ö. 800/1397-98) gibi zevat ve onlara nispet eden tarikatların Türkiye coğrafyasındaki faaliyetleri de göz ardı edilmemelidir. Kübrevî gelenekteki tevella anlayışı bu tarikatlarda da Hz. Ali'nin silsile başı olarak kabulü ekseninde devam eder. Safevîliğin XV. yüzyılda Şiiliğe dönüşen boyutuyla belirgin olara İsnâaşeriyye/ Oniki İmamcı Şiiliğin şekilci bir görünümüne bürünür. XV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi bu değişimi açıkça göstermektedir.¹⁸ Razavî Fütüvvetnamesi ise aynı yapıyı Sünnî bir formda devam ettirir. Göpınarlı bunu, devletin baskısı altında zorla Sünnileştirme olarak ifade etse bile, ne devletin böyle bir baskı politikası vardır, ne de bu durum zorunlu bir Sünnileşmedir. Bilakis Rifai ve Kadiri tarikatları ve Kübrevî geleneğin uzantısı Halvetilik, Bayramilik ve Melamilik gibi tarikatlar Safevîlikle aynı kültür çevresine sahip olarak tevella anlayışıyla Hz. Ali ve Ehl-i beyti takdis ederler. Bu yüceltme Safevîliğin Şiiliğe dönüşmesiyle nispeten genişleyerek, oniki imam, ondört masum, Kербela matemi, Muharrem anmaları gibi unsurlarla yeni bir görünüme bürünmüştür.

Belki bütün bu tarikatlardan daha önemlisi, Ahi Evran ile dostane ilişkileri bilinen Hacı Bektaş-ı Velî'ye nispet edilen Bektâşilik ve bu tarikatın hâkimiyet alanına giren Alevî zümreler aynı kültür çevresine mensuptur. Bu birliktelik ortamında Ahilik kurumsal ilişkiler yanında inanç motifleri ve merasim erkân ve adabı açısından da daha sonra Alevîliği teşkil edecek zümreleri keşin olarak etkilemiş, onların prototipi/ilk örneği olmuştur. Ahilerin teşkilât mensuplarını korumak üzere uyguladıkları merasimler daha sonra Alevî ve Bektâşilerce neredeyse aynı denilecek şekilde benimsenmiş ve takip edilmiştir. Bu durum yol atası ve yol kardeşi edinme, ikrar verme törenlerinde açıkça tezahür eder. Bu bağlamda merasimler esnasında kullanılan şedd, hırka, tac, vb. kıyafetler ve diğer şeyler iki zümrenin müşterek sembol ve yorumlarla benimsedikleri motiflerdir. Bunların yanında Ahi teşkilâtının iç düzeniyle ilgili (yola dair) soru ve cevaplar, tâlibe verilen nasihatlar, çeşitli vesilelerle okunan duâlar, tercümanlar ve gülbenkler çoğu kere sözleri bile değişmeden Alevîler ve Bektaşiler tarafından aynen dile getirilmişlerdir. Hz. Peygamber'in miracıyla ilgili sonraları Alevî ve Bektâşi çevrelerinde geliştirilen Kırklar ile ilgili söylencenin de ilk örneklerini Ahilerde bulma imkanına sahibiz. Belki daha önemlisi her iki zümre de Hz. Muhammed, Hz. Ali' ve diğer peygamber ve sahabeyle ilgili söylencelerinde, onları kendi yaşadıkları hayatta içselleştirerek ifade etmekte ve adeta onlarla hayatlarında hemhal olmaktadır.

Fütüvvetnamelerin Bektaşî ve Alevî kültürüne iki boyutlu bir kaynaklığından söz edilebilir. İlki, XIII-XVI. yüzyıllar arasında yazılan Fütüvvetnamelerin erkân ve âdap bakımından Bektaşî ve Alevî kültürüne kaynaklığıdır. İkincisi ise XVI. yüzyıl sonrasında Bektaşî ve Kızılbaş çevrelerce kaleme alınan ve Alevî kültürü ihsas ettirecek nitelermelere sahip Fütüvvetnamelerin kaynaklığıdır. Bu eserler, Köprülü'nün ifadesiyle, dinî-ahlakî motiflere sahip içerikleriyle yazıldıkları dönemin ve coğrafyanın dinî tarihine ışık tutan

¹⁸ Seyyid Hüseyin'in *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'ı aynı olgunun tezahürü olan diğer bir eserdir. Bu eser tarafımdan neşredilmiştir. *Şerhu Hutbeti'l-Beyân İnceleme-Metin*, Isparta 2004.

ilk el eserler¹⁹ olma özelliğini korumaktadırlar. Bunların farklı Alevi çevrelerde bulunması ve XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar tarihlenmesi, fütüvvet ve Fütüvvetname geleneğinin Alevi zümreler arasında ne kadar güçlü ve devamlı olduğunu göstermektedir.

Öte yandan Fütüvvetnameler Abbasi halifesi en-Nâsir li-dinillah ile birlikte fütüvvet teşkilatının Abbasi tarafgirliğini Anadolu'daki Alevi kültür içinde devam ettiren önemli metinlerdir. Halife en-Nâsir'ın siyasi hâkimiyetini tesis için kullandığı fütüvvet teşkilatı, Anadolu'da Ahilikle kendisine özgü bir yapıya bürünürken bu Abbasi renk Ahi Evren'in şahsından Peygamberin amcasının oğlu olarak ortaya çıkar ve Ahiliğin Hz. Peygambere ulaşan referansları oluşturulur. Alevi kültürü bakımından Abbasi tarafgirliğinin ikinci önemli kaynağını Yesevî geleneği oluşturur. Hoca Ahmed Yesevî'yi neseben Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye dayandıran bu anlayışın, Abbasi taraftarı olan Şif-Keysânîlik ile ilgisi göz ardı edilemez. Bu kabul Türk kültüründe *Muhammed b. el-Hanefiyye Cenknameleri* ve *Ebû Müslim Destanlarının* oluşmasına zemin hazırlamıştır.²⁰ Bu metinlerde Ebû Müslim sadece Abbasi ihtilalinin komutanı değil, Kerbelâ Faciasının intikamcısı, Ehhl-i beytin hamisidir. Bununla birlikte ilk yazılan Türkçe Fütüvvetname'de, dualarda Ebû Müslim'in anılmasının gerekliliğini ifade edilirken bunun sebebinin, "*çün-kü o Müslümanların atasıdır*" şeklinde belirtilmesi oldukça dikkat çekicidir.²¹

Bazı Önemli Fütüvvetnameler

Tespit edilen en eski Türkçe *Fütüvvetname* XIII. yüzyılın ortalarında Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgâzî tarafından yazılmıştır. Çeşitli kütüphanelerimizde on dokuz yazması tespit edilen²² eserin bilinen en eski nüshası, 923/1517 istinsah tarihli Ali Emîrî kitapları arasında bulunan nüshadır.²³ Müellif, mukaddimede "*Rum ehlinin Türkçeden başka dil bilmediği için eserini Türkçe kaleme aldığını*" ifade eder.²⁴ Eser mukaddimedden sonra on yedi bâba ayrılır. Anlatıma yiğit, ahi ve şeyh tarifleri yapılarak başlanır, Hz. Ali'ye *fetâ* denilmesinin sebebi açıklanır. Kur'an'da *fetâ* denilen kimselere dair kıssalar nakledilir. Fütüvvetin tarifi verilir, fütüvvete giremeyenler sıralanır. Fütüvvet ağacı tasvir edildik-

¹⁹ Köprülü, M. Fuad, "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları", *Belleten*, c.VII, Ankara 1947, 445-446. Fütüvvetnamelerin tarihi ve edebi özellikleri için bkz., Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, Ankara 1998, 435-506; Sarıkaya, M.Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara 2002, 40-47.

²⁰ Bu konuda bkz., Mélikoff, Irène, *Abû Muslim, Le porte-Hache du Khorossan*, Paris, 1962; Atalan, Mehmet, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, Ankara, 2007.

²¹ Gölpınarlı, Abdulkaki, "Burgâzî ve Fütüvvetnamesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, Nu:1-4, 1953-1954, s. 138; *Fütüvvetname*, Beyazıt Ktb, 5481, v 33a; *Fütüvvetname*, Milli Ktb, B 346/33, v. 245a.

²² Pala, Ali, "Türk Kültür Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgâzî Fütüvvetnamesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, yıl, 2007, S.44, s. 3.

²³ Eser bu nüsha esas alınarak Gölpınarlı tarafından neşredilmiştir. Bk., Abdulkaki Gölpınarlı, "Burgâzî ve Fütüvvetnamesi", s. 111-149. Ali Pala, Gölpınarlı neşrinin eksik bir metin olduğunu ifade ederek, M. Con Koleksiyonu'ndaki nüshanın daha tam olduğunu belirtir. Bk., *Burgâzî Fütüvvetnamesi*", s. 2.

²⁴ Burgâzî, *Fütüvvetname*, s. 112-113.

ten sonra, ahide bulunması gereken vasıflar zikredilir. Çırağın/terbiyenin ahisine, ahinin terbiyesine karşı vazifeleri ve fütüvvetin kısımları açıklanır. Sofra çıkarma, sohbet etme, hizmet etme ve sema etmenin adabı ve erkânı açıklanır. Görgü kurallarıyla ilgili 124 edep sıralandıktan sonra Gazi Yusuf b. Eyyub (613/1216)'a kadar fütüvvet silsilesi sayılır. Son olarak fütüvvete intisap töreni anlatılıp traş olmanın delili açıklanır.

Fütüvvet silsilesi dikkate alındığında XIII. yüzyılla tarihlenebilecek eserin en ilginç tarafı semadan bahsederken anlatılanların Alevi kültüründe gördüğümüz Kırklar ceminin arkaik biçimini dile getirmesidir. Anlatı özetle şöyledir: “*Bir kadın Rasulü Allah'ın huzurunda şiir okurken Hz. Ömer girer; kadın susar. Devam etmesi istenince şiir okumaya devam eder. Bir gün Rasulü Allah Ashba-ı suffa'nın yanına varır. Onlar; yanlarındaki bir dane üzüümü Rasulü Allah önüne koyup pay etmesini isterler. Rasulü Allah üzüümü kırk beş kişiye paylaştırır. Sonra “Seyyidü'l-kavmi hâdimühüm/kavmin efendisi onlara hizmet edendir” buyurur. Sonra bazılarına göre Ashab-ı suffa nağme kılıp semaya kalkmıştır. Bazılarına göre Rasulü Allah semaya kalkmış, Cebrail gelip, “Ya Rasulü Allah! Dönme. Seninle yerler gökler; uçmak, tamu cümle döner; demiştir. Bazılarına göre Rasulü Allah üç defa başını sallamış, mübarek ridası omuzundan düşmüştür.”* Semanın cevazına delil olarak olayı anlatan müellif, konuyla ilgili bazı sufilere sözlerini de nakleder.

Kızıl Deli Sultan Ocağı bağlarından Bektaş Bey adlı bir zatın özel Kütüphanesindeki *Mecmua*'ya²⁵ büyük ölçüde Burgâzî'den alınmış gibi görünen bir *Fütüvvetname* ile başlanır (2a-11b). Metinde fütüvvetin tarifi, fütüvvet ağacının tavsifi, ilmin faydası, ahlakın önemi, pir ve şeyhin gerekliliği ve şeyh-talib ilişkisi, Musa Hızır kıssası, şeyhin özellikleri, yiğit-ahi-şeyhin tarifi, şeriat ve tarikatın gerekliliği, namazın önemi, ahinin kıyafetleri, dervişlik ve sufiliğin açıklanması, yiğit-ahi-şeyhin musahiplerinin yoldaşlarının açıklanması, dervişlik ve sofilik nedir, hakikatin açıklanması, fütüvvet ehlinin ahlakı ve fütüvvete alınmayanlar konuları fasıllar halinde anlatılır. Baş tarafı eksik eseri ilginç kılan şey, fütüvvetin tanımıyla ilgili kısımda Şeyh Safî'nin fütüvvet tanımını vermesidir. Tanım şöyledir: “*Ehli fütüvvet, kişiyi fesat işlerden men' eyleyen iyi yola yönlendiren, kötü yolları terk ettiren kişidir.*”²⁶

Tespit edilen en eski manzum Türkçe *Fütüvvetname* de Şeyh Eşref b. Ahmed (IX/XV. asrın ilk yarısı ?)'in eseridir. O. Bilgin, müellifin meşhur Eşrefoğlu Rûmî (874/1469)'nin babası olduğunu tahmin etmektedir.²⁷ Mesnevî tarzıyla 444 beyt olarak yazılan eser bir il-

²⁵ Her sayfasında 25 satırın yer aldığı 176 varaklık bir mecmua niteliğindeki eserin son sayfa derkenarında 29 Rebiulevvel 1087/11 Haziran 1676 tarihi istinsah tarihini göstermektedir. Müstensih *Fütüvvetname*'nin sonunda adını Abbas Yazıcı olarak vermektedir. *Mecmua Fütüvvetname* ile başlar (2a-11b), *Şeyh Safî Menakıbı* ile devam eder (11b-45b, 100a-115b'de tekrar *Şeyh Safî Menakıbı* verilir). 45b-46b'de *Evsaf-ı Hacı Bektaş Veli* 46a-57a'da *Tacname*, 57a-100a'da Abdulmecid b. Feriştah'ın *İşkıname*'si, 11b-118a'da *Nasihatname-i Hatayi*, 118a-133a'da *Meşayihname-i Hatayi*, 133a-145b'de *Delil-i budala (Defter-i aşık)*, 145b-165'de *Menakıb-ı Fazlullah*, 165a-176a'da *Kitab-ı tarikatname-i Ca'fer Sadık* yer almaktadır. Eseri elde ederek, haber veren kıymetli meslektaşım Yard. Doç. Dr. A. Yılmaz Soyzer Bey'e teşekkür ederim.

²⁶ *Fütüvvetname*, Bektaş Bey Özel Ktb, v.2a.

²⁷ Eser Orhan Bilgin tarafından neşredilmiştir. Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetname*, nşr, O.

mihâl niteliğindedir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapıları onar makamlarıyla birlikte ayrı ayrı izah edilir. Kur'an ahlâkının yaşanmasına işaret edilerek tevazu, takva, ta'at gibi esaslar açıklanmıştır. Eser Türk tasavvuf geleneğindeki dört kapı kırk makam anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî (IX/XV. asrın üçüncü çeyreği ?)'nin *Fütüvvetnamesi* ise bu geleneğe en önemli eserlerin başında gelir.²⁸ Müellif, Şîî metinler arasında yer alan ve Alevî çevrelerde de iyi bilinen *Hutbetü'l-Beyân* ve *Nad-ı Ali*'ye şerhler yapmış ve büyük ihtimalle Safevî mürididir.²⁹ Seyyid Hüseyin'in eseri kendisinden önce yazılan Fütüvvetnamelere göre bariz Şîî unsurlara sahip olduğu için dikkate değerdir. Eserde mukaddimeden sonra, fütüvvet sahibi peygamberler çeşitli kıssalarla Hz. Peygamber'e kadar anlatılır. Hz. Ali'nin şedd kuşanması Gadîr-i Hum vakıyası içinde nakledilir. Hz. Ali ve Selmân'ın belini bağladığı on yedi kişi sayılır. Helva pişirmenin senedi ve adabından bahsedilir, fütüvvet silsilesi sayılır. Sonra fütüvvet erkânı açıklanır. Mahfil toplanması, nîm-tarîk, sahib-i tarîk, yol ata ve yol kardeş edinme törenlerini anlatılır, şeddin bağlanma şekilleri tarif edilir. Sonra derecesine göre fütüvvet ehlinin sıfatları sıralanır. Fütüvvete alınmayanlar ve fütüvvetten düşüren haller zikredilir. Eser, sual-cevap ve edepler faslıyla sona erer.

Gölpınarlı'nın neşre esas aldığı nüshanın başındaki;

Fütüvvet-nâme-i Şâh-ı velâyet

Balım Sultan kalup dâim şehadet

beyti Balım Sultan'ın bu esere verdiği öneme işaret etmektedir. Eserin iki nüshasının ve eksik bir nüshasının Hacı Bektaş Kütüphanesinde bulunması da eserin Bektâşî geleneğindeki yerini göstermesi açısından önemlidir.³⁰ Konumuz açısından Fütüvvetname'deki en dikkat çekici husus ise Gadîr Hum anlatısının Alevî kültürde iyi bilinen ve dilden dile anlatılan ve nazmedilen "*lahmike lahmi*" sırrı çerçevesinde dile getirilmesidir.

Milli Kütüphane Yazma A-8888 numarada kayıtlı *Mecmua*'da iki Fütüvvetname bulunmaktadır. Kapaktaki kütüphane kaydından eserin 2001'de Hüseyin Ersoy'dan temin edildiği anlaşılmaktadır. *Mecmua*'nın başında Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlâtı*'ı yer alır (1b-33a). Daha sonra 34b-61a arasından bir Fütüvvetname, 61b-120a arasında ikinci bir Fütüvvetname nüshası yer alır. Karton kapak üzerine bez ciltli nispeten fersude görümlü eserin ebatları dış: 24X17 cm, iç: 16X11 cm'dir. Eserin tamamı düzgün bir rik'a

Bilgin, İstanbul, 1992, s. V-VI.

²⁸ Eser Gölpınarlı tarafından neşredilmiştir bkz., "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XVII, Nu:1-4, 1955-1956, Müellifin, eserinde Fatih Sultan Mehmet'i övmesi onun yaşadığı dönemi göstermektedir. *Ağm*, 30-32.

²⁹ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz., Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbetü'l-Beyan (İnceleme-Metin)*, haz. M. Saffet Sarıkaya, Isparta 2004, IX-XIV.

³⁰ Gölpınarlı, "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi", 27-29; Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 7-8.

ile aynı kişi tarafından yazılmıştır. Her sahifede kırmızı mürekkeple çerçevelenmiş, bâb başlıkları, ayetler, hadisler, bazı cümle başları ve bazı sayfa sonu müşirleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Risâle sonları sayfa sonuna rast gelecek şekilde tertip edilmiştir. Birinci Fütüvvetname'nin son sayfasının derkenarına, 'Yünuszâde Mûsâ' kaydı düşülmüştür. İkinci Fütüvvetname'nin sayfasının derkenarında müstensih "Bunu yazdım yadigâr olmak için/ okuyanlar bir dua kılmak için. Sahib Malik Durakzade Halil Efendi, 10 Ramazan 1289/11 Kasım 1872" kaydı düşmüştür. Her iki nüshanın başında yukarıda Seyyid Hüseyin Fütüvvetnamesi'nin başında zikredilen beytin yer alması dikkat çekicidir.

Yaptığımız incelemede ikinci Fütüvvetname'nin Seyyid Hüseyin'in eserinin yeni bir nüshası olduğunu tespit ettik. Müellifin adı 64a, 82a-b'de zikredilir, 78a-79a arasında fütüvvet silsilesi verilir.

İlk Fütüvvetname ise büyük ölçüde Seyyid Hüseyin'i kaynak edinmiş farklı bir metindir. Hz. Ali'nin fütüvvet tarifıyla başlayan eser, Hz. Peygamberin şed kuşanmasını Uhud savaşı sonrasında yaşanan bir olay olarak ve Gadir Hum'u zikretmeksizin, ancak *lahmike lahmi* sırrına uygun şekilde nakleder. Sonra Hz. Peygamberin ashabını birbiriyle kardeş etmesi, Hz. Ali'nin üç kişiyi, Selman-ı Farisi'nin de on yedi kemer-bestin belini bağlaması anlatılır. Şeddin adları, açmaları, bağlamaları yedili bir tasnifle verilir. Şeddin bağlama şekilleri, boyna taş asmanın sebebi açıklanır. Sual cevap faslından sonra ilginç bir çoban-ney anlatısı nakledilir ve muhtemelen müellif, tarikattaki görevini bu anlatıyla temellendirir. Şakirdin yola revân edilmesi, tuğ, sancak ve alem verilmesiyle ilgili törenler anlatılarak eser sona erer. Bu eserde Hz. Ali'nin belinin bağlanması anlatılırken verilen "Emiru'l-mü'minin ve imâmu'l-muttakîn ve kâtilü'l-müşrikîn esedullahi'l-gâlib gâlibü'l-gâlib Ali b. Ebî Tâlib" tavsifi dikkat çekicidir.

Milli Kütüphane A4225'de kayıtlı Fütüvvetname nüshası da Seyyid Hüseyin'i kaynak olarak kullanmıştır.³¹ Müellif kendi önem verdiği konulara göre eserini Seyyid Hüseyin'inkinden farklı şekilde düzenlemiştir. Bu Fütüvvetname şedd, hırka, aba, seccade gibi şekli unsurlar hakkında Seyyid Hüseyin'in eserinden daha zengin ve farklı yorumları ihtiva etmesi bakımından dikkate değerdir. M. Şeker tarafından *Muhtasar Fütüvvetname* başlığıyla neşredilen eser³² Seyyid Hüseyin'in kısaltılarak yine kendisi tarafından yazılmış ikinci bir eseri olarak sunulur.

Türkçe Fütüvvetnameler arasında en fazla nüshasına rastlanan, fütüvvet erkânı ve merasimi hakkında oldukça zengin malûmatı ihtiva eden Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin el-Hüseyin er-Razavî (931/1514'den sonra?)'nin *Miftâhu'd-Dekâik fi Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*³³ adlı eseridir. *Fütüvvetname*'nin mukaddimesinde müellif, eserin muhtevâsından bahseder. Buna göre; fütüvvetdârlar arasında söylenen ve işlenen erkân

³¹ Cumbur, Müjgan, "Bir Fütüvvetname yazmasının tanıtılması", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c.IV, Ankara, 1978.

³² Şeker, Mehmet, *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*, İstanbul 2011, 181-327.

³³ Eserin adını müellif kendisi ifade eder, bkz., Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 4a.

kaleme alınmıştır. Tevbe almak, yol atası ve yol kardeşi edinmek, şedd kuşanmak, şeddin şartları, erkânı, şakirdi revân etmek, helvayı cefnenin senedi, erkânı, pişirilmesi, paylaşılması, bir şehirden diğer şehre götürülmesi, mahfil ehlinin birbirinden hak talep etmesi gibi meseleler anlatılır. Bunun dışında, fütüvvet kısımları, dereceleri, fütüvvet alınmayan kimseler ve kişiyi fütüvvetten düşüren haller, fütüvvet ehlinin vasıfları, fütüvvet sahibi peygamberler ve Hz. Ali'nin şedd kuşanması Gadîr-i Hum vakıası çerçevesinde ancak *Sahîh-i Müslim* rivayetiyle anlatılır. Bununla birlikte müellif Hz. Ali'nin faziletine dair rivayetlerin pek çoğu burada söylenmiş gibi nakleder. Eser, soru-cevap faslıyla bitirilir.

Razavî'nin eseri son dönemde bazı çalışmalara konu edilmiştir. Bunlardan ilki Raşan Gürel tarafından *Razavî'nin Fütüvvet-Namesi*, başlığıyla Marmara Üniv. SBE. 1992'de Doktora tezi olarak çalışmıştır. Çalışmada eserin beş nüshası kullanılarak bir metin inşasına gayret edilmiş ancak henüz neşredilmemiştir. İkinci eser TDV tarafından neşredilen Alevi-Bektaşî Klasikleri dizisi içerisinde Osman Aydın tarafından hazırlanan *Fütüvvetname-i Tarikat* adlı neşirdir.³⁴ Aydın eserini otuz kadar nüshasını tespit ederek çok sayıda nüshalardan tam bir metin neşrinin zorluğundan bahsedip Hasan Özdamar'dan temin edilen nüshanın hazırlanıp neşrinin yapıldığını belirtir.³⁵ Üçüncü çalışma ise Sadulah Gülten ve Hacı Yılmaz tarafından Milli Kütüphane 8602'de kayıtlı nüsha esas alınarak yapılmıştır.³⁶ Bu nüshanın da oldukça eksik bir nüsha olduğunu belirtmeliyiz.

Bektaşî ve Alevî Gelenek İçinde Yazılan Bazı Fütüvvetnameler

Bu başlıkta konumuz açısından dikkat çeken önemli bir eser *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdik*'tir.³⁷ Bu adlandırma biçimiyle eser, Alevî kültüründe sıklıkla gördüğümüz *Ca'fer-i Sâdik Buyruklarını* da çağrıştırır. Nitekim eser, yer yer *Buyruklarla* örtüşen bir içeriğe sahiptir. Çeşitli verilerden, eserin Hacı Bektaş zaviyesine bağlı (muhtemelen de zaviye yakınında görevli) bir şeyh veya halife tarafından derlendiğini söylemek mümkündür. Eserde Hz. Adem (as)'den itibaren sayılan fütüvvet ve nakîblik silsilelerinde son ad olarak verilen '*dâî ile'l-hak Seyyid Muhammed*'in eseri yazan kimse mi olduğu yoksa eseri yazan kişinin bağlı bulunduğu zât mı olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır.³⁸ Eserin içeriğinden XVI. yüzyıldan sonra yazıldığı tahmin edilebilir. Eserin tamamı aynı kaleme, aynı yazı çeşidiyle ve aynı kişi tarafından yazılmıştır. Öyle ki risâleler arasındaki geçişte

³⁴ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, Abdulgani Muhammed b. Alâuddin el-Hüseynî er-Radavî (930/1524?), haz. Osman Aydın, TDV yayınları, Ankara, 2011.

³⁵ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 23-25.

³⁶ *Fütüvvetnâme-i Kebîr (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, haz. Sadulah Gülten- Hacı Yılmaz, edit. A. Yalçın-G. Aytas, Türkiye yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.

³⁷ Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101'de kayıtlı nüshanın mikrofilmli Milli Ktb., MFA, A 4713'de kayıtlıdır. Eser tarafımızdan yayınlanmıştır. *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdik İnceleme-Metin*, Horasan Yayınları İstanbul 2008.

³⁸ Metinde, ...*Seyyid Ebu'l-Hasan'dan dâî ile'l-hak Seyyid Muhammed'e değdi. İş bu mucibce iş bu duacıdan nakl olunur. 29a. Seyyid Ebu'l-Hasan'a, andan iş bu dâî ile'l-hak Seyyid Muhammed'e değdi. Bkz., Fütüvvetname-i Ca'fer-i Sâdik*, 31a, şeklindedir.

bazı yerlerde (örn.32b) satır başı bile yapılmadan metin devam ediyormuş gibi satır arasında risâlenin adı verilir. *Mecmua*'nın kimi yerlerinde yapılan açıklamalardan, bu risâlelerin bir bütün olarak algılandığı, mecmuanın tarikat için bir el kitabı, bir erkânname gibi görüldüğü anlaşılmaktadır.

Mecmua niteliğindeki eser "*Fütüvvetname-i İmam Ca'fer-i Sadık*" risâlesiyle başlar (1b-32b), Bektaşilikteki âdab ve erkânı esas alan, *Fakrname-i Ca'fer-i Sâdık* (32b-47a), *Tarikatın on iki erkânı* (47a -48a), *Üç sünnet yedi farz*³⁹ (48a-50b), *Der beyan-ı hâssa-i nâd-ı 'Ali* (50b-56a), *Risâle-i reşâd sual-cevab* (56a-57b) risâleleriyle devam eder, *dualar; tercümanlar ve gülbanklar* (58a-64b) ile tamamlanır.

Fütüvvetnameye tıraş erkânıyla başlanır, Hz. Ali'nin belinin bağlanması, mekân olarak Gadîr-i Hum zikredilmeksizin hemen tamamen ve kısmen özetlenerek Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetnamesine* uygun olarak anlatılır. Taş ile tığ hakkında çeşitli yorumlarda bulunulur. Hz. Âdem ve Şit ile ilgili kıssaları nakledip, fütüvvet silsilesi ve şeddin bağlanma şekilleri anlatılır. *Fakrname-i Ca'fer-i Sâdık* risâlesinde tıraş, tac ve hırka giymenin adabı anlatılırken saç, sakal, bıyık ve kaşların nasıl tıraş edileceği ve bu esnada okunacak duaların nakledilmesi (44a-45a) Kalenderliği hatırlatmaktadır. Üç sünnet ve yedi farzın sıralandığı risâlede, farzların ifâ edilmemesinden doğan cezalar arasında Hacı Bektaş dergâhı adına kesilen cezalara yer verilmesi ve çeşitli tercüman metinleri eserin Bektaşî *Fütüvvetnamesi* olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte farzların ifâ edilmemesinden doğan cezalar arasında gaziler için de pay alınması Ahilikle ilişkisinin tamamen kopmadığına işarettir. Başka bir deyişle bu eser, birincil derecede Bektaşilikle ilgili olmasına rağmen Bektaşilik-Ahilik ilişkisi hakkında açık ipuçları taşımakta; Ahi teşkilatının lonca ve gediklere dönüştüğü dönemlerde bile iki zümre arasındaki ilişkilerin devamlılığını göstermektedir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi eserde zikredilen on iki erkan,⁴⁰ üç sünnet yedi farz,⁴¹ tarikat cezaları,⁴² müridin bilmesi gereken erkan olarak sual-cevap fasıllarında zikredilen bazı meseleler⁴³ ve çeşitli tercüman ve gülbanklar *Buyruk* nüshalarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Örnek olarak şunları verebiliriz:

³⁹ Bu iki risâlede her hangi bir başlık yoktur. Muhtevaya uygun olarak bu başlıklar tarafımızdan verilmiştir.

⁴⁰ *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık* 47b-48a. Ayrıca bkz., *Buyruk*, nşr. F. Bozkurt, 195-196; Yörükân, Y.Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, yayına haz. T. Yörükân, Ankara 1998; 321-322; Birge, J. K., *Bektaşilik Tarihi*, çev., R. Çamuroğlu, İstanbul 1991, 201-202; Noyan, Bedri *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, 272; İ. Özmen, *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi*, Ankara, 1998, c. III, 544.

⁴¹ *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık* 48a-49a; Üzüm, İlyas, "Buyruk'ta Üç Sünnet Yedi Farz Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu", *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, içinde İstanbul 2004, 122-152; *Buyruk*, nşr. S. Aytekin, Ankara 1957, 245-246.

⁴² *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık* 49a-50a; *Tasavvuf Risalesi*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi no: 24, 16a-17b; Bisatî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, nşr. A. Taşğın, 41-42; *Buyruk*, nşr. S. Aytekin, 114-115; *Buyruk*, nşr. F. Bozkurt, 184-185.

⁴³ *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık*, 33a-b. Razavî, *Fütüvvetname-i Kebîr*, Millet Ktb, Şer'iyye 902, 68b; *Fütüvvetname*, A. Ötügen Ktb., 355/2, 40b; *Fütüvvetname*, Milli Ktb, A 5594/7, 92b;

Ahkâm-ı tarikatda altı nesne farzdır: Sehavet, ma'rifet, yakîn, sabr, tevekkül, tefekkür.

Erkân-ı tarikatda altı nesne farzdır: İlm, hilm, rıza, şükr, zikir, uzlet.

Beyân-ı tarikatda altı nesne farzdır: İrâdet, icabet, zühd, takva, kanaat, ahlakdır.

İcâbet-i tarikatda altı nesne farzdır: İhsan, zikir, şükr, terk, havf, şevk.

*Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık'a benzeyen önemli bir Fütüvvetname de Ankara Maarif Ktb. (A. Ötüken Ktb) 355/2'de kayıtlı mecmuanın 33b-72a arasındaki nüshadır. Eser *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık* gibi tıraş erkânıyla başlanır ve Hz. Muhammed'in tıraş olup bel bağlaması hikâye edilir. Ancak burada daha önce Hz İbrahim (as)'in belinin bağlandığı nakledilir. Rasulü Allah'ın belinin bağlanması da *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık*'la aynı şekilde Uhud savaşı sonrasında; Rasulü Allah'ın amcası Hz. Hamza'nın şehadetine duyduğu teessüre dayandırılır. Dolayısıyla Hz. Ali'nin belinin bağlanması anlatılırken Gadîr-i Hum'a vurgu yoktur. Hz. Ali'nin belini bağladığı Selmân-ı Fârisî, Kanber ve Süheyl (Süheyb-i Rûmî), Ömer-i Ümeyye ed-Damirî ve Bilâl-i Habeşî'nin adları sıralanır.⁴⁴ Eserde yer alan şeddin adları, bağlaması-çözmesi, şedd bağlama şekilleri, adâp ve erkân ile ilgili anlatılanlar şeyler *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık*'la hemen tamamen aynıdır. Eser erkân-ı tarikat, vacibât-ı tarikat, beyân-ı tarikatı açıkladıktan sonra çeşitli tercümanları nakledip sual-cevap faslı ile sona erer.⁴⁵*

Yine son dönemde yazılan ve doğrudan tarikat adıyla *Fütüvvetname-i Bektaşîyye* diye adlandırılan bir eser⁴⁶ de Bektaşîlik erkânına dairdir. Eser *Razavî*'ye benzer bir mukaddime ile başlanır. Müellifin adının Muhammed b. Seyyid Alaaddin el-Hüseyin Hoyî adıyla verilmesi, aynı kişiden bahsedilmesi kaydıyla *Razavî*'nin memleketinin Hoy olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Eserin 15a-b'sinde bir ikrar töreninin açıklamasına girişmeden önce Hünkâr Hacı Bektaş Veli, vekilleri İbrahim Enveri Baba Efendi (rahmetullahi aleyh), Hz. Muhammed, Hz. Ali, İmam Cafer-i Sadık anılmaktadır. Bunu takiben müellif 16-a'da adını Muhammed Seyfüddin b. Zülfikar Derviş Ali diye kaydeder. 27-a'da eserin yazılış tarihi 21 Cemaziyelevvel 1269 (2 Mart 1853) olarak verilmektedir. İbrahim Enveri Baba'nın kimliği şimdilik meçhul olmakla birlikte eğer bir istinsah hatası ise 1267/1851'de vefat eden Edhem Baba olabilir mi? Diye düşünülebilir. İ. Özmen, Derviş Ali'nin Orta Anadolu'dan olduğunu ve Feyzullah Baba'ya mensup olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Eserin yazılış tarihinin verilmesi her halükarda işimizi kolaylaştırmakta, müellifin üslubundan Babagân kolundan, tarikat-ı nazeninden olduğu anlaşılmalıdır.

Fütüvvetname-i Selmân-ı Pâk, DTCF Ktb. İsmail Saib, Nu: I/2883, 33a-b; Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, 230. Buyruklarda bunlar "Makamlar" olarak sıralanır, *Buyruk*, nşr. S. Aytekin, 21-24; *Buyruk*, nşr. F. Bozkurt, 176-180.

⁴⁴ Buradaki adlar Seyyid Hüseyin'in anlatımına uygundur. Bkz., Gölpinarlı, "Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi", 82-83.

⁴⁵ Benzer özelliklere sahip bir *Fütüvvetname* de Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 v.1b-26b arasında bulunmaktadır.

⁴⁶ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Nr: 826. 1b-43b.

⁴⁷ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi*, c. IV, 389.

Üstelik Necip Asım'ın *Bektaşî İlmihali* diye adlandırıp neşrettiği eserin aynı müellifin farklı bir eseri veya bu eserin farklı bir kopyası olduğu anlaşılmaktadır.

Eser yukarıda da dediğimiz gibi Razavi Fütüvvetnamesine benzer bir mukaddime (1b-2a) ile başlar. Daha sonra dört pir dört tekbinin senedi söz konusu edilip, Adem, Nuh, İbrahim ve Hz. Muhammed'in belinin bağlanması anlatılır (2a-8a). Sonra Hz. Ali'nin şedd kuşanmasına dair ayrı bir başlık açılır ve konu Razavi Fütüvvetnamesine benzer bir şekilde anlatılır (8b-11a). Sonra on yedi kemerbestin Hz. Ali tarafından bellerinin bağlanması (11a-12b); Selmân-ı Farişî tarafından elli beş meslek pirinin bellerinin bağlanması (12b-15a) anlatılır. 15a'dan itibaren müellifin üslubuyla Hacı Bektaş sülûkuna uygun bir şekilde ikrar meydanı bütün erkânı, duaları, tercüman ve gülbanklarıyla anlatılır (15a-27a). 27b'de İkrar meydanına girecek can için hazır etmesi gerek yiyecek ve içecekler sıralandıktan sonra Aşure geleneği anlatılır (27b-29a). 29a-b'de Mustafa Fatih Baba'dan naklen Hacı Bektaş'ın soy silsilesi ve tarikat silsilesi sıralanır. 29b-34b arasında bir Bektaşî dervişinin kullandığı tac, hırka, menkûş, teslim taşı, palhenk, kamberiyeye, elif-i lâmend, tennure, tığbend, teber, kaşağı gibi malzemeler sened/delilleriyle birlikte sual-cevap üslubunda anlatılır. Daha sonra *Semerâtu'l-fuâd*'dan naklen tacın esrarı anlatılır (34b-36a). Sonra sırasıyla *Fasl-ı sual-i dervişân* (36b), *Fasl-ı beyân-ı ism-i abdal* (36b-37a), *Fasl-ı min tarih-i seyyâh-ı der beyân ba'zı fütüvvet* (37a-38b), *Silsile-i nesebi Hünkâr Hacı Bektaş Veli* (38b-39a) *Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin emanetleri beyanındadır* (39a-b) fasılları sıralanır. 40a-43b arasında ise muhtelif tercümanlar ve gülbanklar nakledilir.

M. Fatih Köksal'ın şahsî kütüphanesinde Yz. 92/5 numarada bulunan bir risaleler mecmuasının 71b-87a sayfaları arasında yer alan *Risâle-i Fütüvvet-name*'de içeriği bakımından bir Bektaşî Fütüvvetnâmesidir.⁴⁸ Bir mukaddime duasıyla başlayan eser Bektaşî törenlerindeki erkâna uygun tercümanlar ve talibe verilen nasihatlarla devam eder. *Salavât-nâme-i sagîr*, *Nâd-ı Ali duası*, *Salavât-ı kebîr* zikredilir. Daha sonra Hacı Bektaş-ı Veli'nin nesebi ve tarikat silsilesi özetlenir. Şerbet tercümânı, çerağ tercümânlarından sonra "tığbent (şed) bağlanması" anlatılır. Eserin sonunda, ayin sırasında meslek erbabının oturuş planını gösteren bir tablo verilir.

SONUÇ

Sonuç olarak Fütüvvetnameler XIII. yüzyıldan itibaren Türkiye'deki halk din-darlığıyla ilgili değişim ve gelişmeleri, özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Safevî Şîliğinin izlerini takip etme imkânı sunarlar. Yine içerikleri bakımından teşkilatla ilgili gelişmelerin ipuçlarını verirler. XVI. yüzyıldan sonra yazılan tarikat kökenli Fütüvvetnameler'de müellifler, eserlerine fütüvvetle başlayıp daha sonra mensubu buldukları tarikat erkânıyla devam ederler. Böylece tarikatla ilgili gelenekler fütüvvet geleneğine uygun olarak temellendirir ve daha sonra tarikat geleneğindeki erkân, âdab, dua, tercüman ve gülbanklar verilir. Bu durum fütüvvet geleneğinin Bektaşî kültür çevresinde

⁴⁸ M. Fatih Köksal-Kamil Ali Gıynaş, "Bir Bektaşî Fütüvvet-nâmesi" *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, yıl, 2011, S., 59, ss.403-422.

son dönemlere kadar sürdürüldüğünü gösterir. Öte yandan Bektaş Bey'in özel kütüphanesinde bulunan Kızılbaşlara dair Fütüvvetname'nin Burgâzî'yi kaynak olarak kullanması Bektaşî ve Alevî çevrelerin sadece Seyyid Hüseyin ve Razavî Fütüvvetnamelerini dikkate almadıklarını bütün fütüvvet geleneğine sahip çıktıklarını gösterdiği kanaatindeyiz. Türkiye'nin sosyal ve dinî tarihi açısından ilk el kaynaklarından olan pek çok Fütüvvetname nüshasının kendilerinden yararlanılmayı ve haklarında araştırma yapılmak için kütüphanelerimizde beklediklerini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Atalan, Mehmet (2007). *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, Ankara.
- Birge, J. K. (1991). *Bektaşilik Tarihi*, çev., R. Çamuroğlu, İstanbul.
- Buyruk*, nşr. F. Bozkurt, İstanbul, 2011.
- Buyruk*, nşr. S. Aytekin, Ankara, 1957.
- Cumbur, Müjgan (1978). "Bir Fütüvvetname Yazmasının Tanıtılması", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c.IV, Ankara.
- Fütüvvetname*, A. Ötügen Ktb., 355/2.
- Fütüvvetname*, Milli Ktb, A 5594/7.
- Fütüvvetname* de Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 v.1b-26b.
- Fütüvvetname*, Bektaş Bey Özel Ktb.
- Fütüvvetname*, Beyazıt Ktb, 5481.
- Fütüvvetname*, Milli Ktb, B 346/33.
- Fütüvvetname-i Bektaşiyiye* İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Nr: 826.
- Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık İnceleme-Metin*, Horasan Yayınları İstanbul 2008.
- Fütüvvetnâme-i Kebîr (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, haz. Sadulah Gülten- Hacı Yılmaz, edit. A.Yalçın-G.Aytaş, Türkiye yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.
- Fütüvvetname-i Selmân-ı Pâk*, DTCF Ktb. İsmail Saib, Nu: I/2883
- Fütüvvetnâme-i Tarikat*, Abdulgani Muhammed b. Alâuddin el-Hüseyinî er-Radavî (930/1524?), haz. Osman Aydınlı, TDV yayınları, Ankara, 2011.
- Gölpınarlı, Abdulkaki (1949-1950). "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, Nu:1-4.
- Gölpınarlı, Abdulkaki (1953-1954). "Burgâzî ve Fütüvvetnamesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, Nu:1-4.

- Gölpınarlı, Abdalbaki (1955-1956). "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XVII, Nu:1-4.
- Harmancı, M. Esat-Göçer Kenan (2016). Sosyal ve Ekonomik Açından Fütüvvet İle İlgili Yazma Eserler Bibliyografyası, *International Journal Islamic Economic and Finance Studies*, 2/2, s. 71-106.
- Mélikoff, Irène (1962). *Abû Muslim, Le porte-Hache du Khorossan*, Paris.
- Köksal, M. Fatih - Gıynaş, Kamil Ali (2011). "Bir Bektaşî Fütüvvet-nâmesi" *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 59, s. 403-422.
- Köprülü, M. Fuad (1947). "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları", *Belleten*, c.VII, Ankara.
- Mélikoff, Irène (1962). *Abû Muslim, Le porte-Hache du Khorossan*, Paris.
- Marijan Molé (1961). "Les Kubrawiyya Entre Sunnisme et Shiisme aux Huitième et Neuvième Siècles de L'Hégire", *Revue des Etudes Islamiques*, XXIX, 61-142.
- Marijan Molé "Ali b. Şihâbüddîn-i Hamadânî'nin Risâla-i Futuwvatiya'sı", İÜEF, Şarkiyat Mecmuası, c. IV, 1961, (mtn., s. 42-72).
- Noyan, Bedri (1993). *Bektaşîlik Alevilik Nedir?*, 3. Baskı, İstanbul.
- Özmen, İsmail (1998). *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi*, I-VI, Ankara.
- Pala, Ali (2007). "Türk Kültür Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgâzî Fütüvvetnamesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 44.
- Razavî, *Fütüvvetname-i Kebîr*, Millet Ktb, Şer'iyye 902.
- Sarıkaya, M. Saffet (2002). *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara.
- Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî (2004). *Şerhu Hutbeti'l-Beyan (İnceleme-Metin)*, haz. M. Saffet Sarıkaya, Isparta.
- Şeker, Mehmet (2011). *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*, İstanbul.
- Şeyh Eşref b. Ahmed (1992). *Fütüvvetname*, nşr, O. Bilgin, İstanbul.
- Tasavvuf Risalesi*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi no: 24.
- Torun, Ali (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, Ankara.
- Üzüm, İlyas (2004). "Buyruk'ta Üç Sünnet Yedi Farz Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu", *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, içinde İstanbul, 122-152
- Yörükân, Y. Ziya (1998). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, yayına haz. T. Yörükân, Ankara.